

УДК 343.32

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.71>

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЛУМАЧЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Федитник В.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства ННІ № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0003-2890-0780

Федитник В.М. Добровільність як ознака колабораційної діяльності: тлумачення Верховного Суду.

У статті розглядають питання судового тлумачення у постановках Верховного Суду такої властивості колабораційної діяльності в будь-якій формі, визначеній у ст. 111-1 КК України, як добровільність вчинених дій. З аналізу постанов суду касаційної інстанції зроблено висновок, що судовий розгляд справ за колабораційну діяльність за процедурою *in absentia* жодним чином не впливає на встановлення добровільності дій обвинуваченого, якщо з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом. Окрім того, добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України є фактом, який потребує обов'язкового встановлення судом на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів у конкретному кримінальному провадженні. Аналіз правових позицій у постановках Верховного Суду у справах про засудження громадянина України за ту чи іншу форму колабораційної діяльності дозволило виокремити ряд критеріїв, які вказують на те, що дії засудженого були добровільними, а саме: поведінка обвинуваченого, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка йому інкримінується, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави агресора на тимчасово окупованій території; тривале підтримання громадянином України політики Російської Федерації та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року; дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи, відповідно до яких поведінка обвинуваченого була невимушеною; характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого; відкритий характер окупації частини території України, вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання; відсутність в матеріалах кримінального провадження будь-яких даних про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання посади під примусом з боку окупаційної влади.

Ключові слова: колабораційна діяльність, добровільність, правова позиція Верховного Суду, кримінальна відповідальність, непереборний фізичний примус, крайня необхідність, кваліфікація, тлумачення, громадянин України, кримінальне правопорушення.

Fedytnyk V.M. Voluntary participation as a hallmark of collaboration: the Supreme Court's interpretation.

This article examines the issue of judicial interpretation, as reflected in the rulings of the Supreme Court, regarding the nature of collaboration in any form, as defined in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, specifically the voluntary nature of the acts committed. An analysis of the rulings of the court of cassation leads to the conclusion that the judicial consideration of cases concerning collaboration under the *in absentia* procedure in no way affects the determination of the voluntary nature of the accused's actions, provided that, based on the totality of evidence gathered during the pre-trial investigation and directly examined by the courts, such voluntariness is confirmed beyond reasonable doubt. Furthermore, the voluntary nature of a person's conduct in the context of their criminal liability under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is a fact that must be established by the court on the basis of a direct examination of the body of evidence gathered during the pre-trial investigation in the specific criminal proceedings. An analysis of the legal positions set out in Supreme Court rulings in cases concerning the conviction of Ukrainian citizens for various forms of collaboration has made it possible to identify a number of criteria indicating that the convicted

person's actions were voluntary, namely: the defendant's conduct, not directly linked to the specific form of collaboration with which they are charged, but which indicates that the individual proactively and openly supported the occupying administration of the aggressor state in the temporarily occupied territory; the Ukrainian citizen's long-standing support for the policy of the Russian Federation and the occupying administration of the aggressor state, which began as early as May 2014; the data contained in the examination report and the conclusion of the forensic portrait analysis, according to which the defendant's behaviour was not coerced; the nature and duration of the defendant's unlawful conduct; the overt nature of the occupation of part of Ukraine's territory, the defendant's age and sufficient life experience, in light of which he was clearly aware of the socially dangerous nature of his actions, foresaw their socially dangerous consequences and desired their occurrence; the absence in the criminal case file of any evidence that the defendant decided to take up the post under duress from the occupying authorities.

Key words: collaboration, voluntary action, the Supreme Court's legal position, criminal liability, irresistible physical coercion, necessity, classification, interpretation, citizen of Ukraine, criminal offence.

Постановка проблеми. Обов'язковою ознакою колабораційної діяльності (ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК)) є добровільність дій особи, на чому законодавець наголошує у частинах 3, 5 та 7 цієї статті, передбачаючи відповідальність за адміністративний та військовий колабораціонізм. Попри відсутність цієї ознаки в інших частинах ст. 111-1 цього Кодексу, добровільність притаманна усім формам колабораційної діяльності. Як, зрештою, й іншим складам кримінальних правопорушень. Однак у контексті кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність встановлення добровільності співпраці з ворогом має першорядне значення, оскільки громадяни України, проживаючи на тимчасово окупованій території, залишившись там та зробивши саме такий свідомий вибір, вже самим «проживанням» разом з представниками окупаційної влади на місцевому рівні підпадають під своєрідний тиск, який, хоча й може мати місце за певних умов, однак не є індульгенцією для громадян України, які свідомо обрали співпрацю з ворогом на шкоду національним інтересам України. Умови окупації – це обстановка постійного реального та потенційного насильства. ... навіть непримусові (тобто добровільні) вчинки населення в таких умовах – передача ресурсів, організація референдумів, здійснення функцій службової особи тощо – за суттю є вимушеними абстрактними загрозами (ймовірною шкодою) у разі прояву нелояльності до окупанта» [1, с. 105–106]

З юридичної точки зору, навіть у разі зовнішнього тиску, коли громадяни України знаходяться під окупацією, визначення їхньої поведінки як «добровільної» є важливим для визначення підстави їх кримінальної відповідальності. Адже законодавець пов'язує кримінальну протиправну діяльність з особистим вибором особи, а не лише з умовами, у яких вона опинилася. Таким чином, добровільність виступає однією з основних характеристик складу колабораційної діяльності, оскільки вона дозволяє провести чітку межу між тими, хто погоджується співпрацювати з окупаційною владою, і тими, хто, перебуваючи під тиском або примусом, вимушено виконує певні дії. Додатково підкреслимо, що навіть у разі, якщо під час окупації громадян України перебувають у складних умовах, важливо враховувати можливість залишити окуповану територію або відмовитись від співпраці з ворогом. Законодавець, вказуючи або презюмуючи, що громадяни, які співпрацюють з представниками окупаційної влади, передбачає, що їх поведінка є результатом усвідомленого вибору, а тому вони повинні підлягати кримінальній відповідальності за вчинене.

Відповідно у кожному вирокі та іншому остаточному судовому рішенні необхідно наводити юридичні аргументи, що спираються на зібрані у кримінальному провадженні докази, які поза розумним сумнівом вказують на те, що співпраця громадянина України з окупаційною адміністрацією держави-агресора була добровільною. У зворотному випадку виникатимуть обґрунтовані сумніви в законності притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК. При цьому дороговказом для судів повинні бути результати тлумачення Верховного Суду (далі – ВС), викладені у відповідних постановках.

Метою статті є характеристика правових позицій ВС, в яких під час відповіді на доводи у касаційній скарзі встановлюється ознака добровільності вчинення громадянином України протиправних дій колабораційного характеру.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права науковці достатньо повно висвітлюють підставу кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зокрема, серед них виокремимо доробок Н.О. Антонюк, О.О. Дудорова, З.А. Загинеї-Заболотенко, В.Н. Кубальського, Р.О. Мовчана, Є.О. Письменського, М.А. Рубашенка, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Водночас доцільно проаналізувати постанови ВС, в якій вміщено правові позиції стосовно встановлення того, чи була співпраця громадян України з окупаційною владою добровільною.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи добровільність дій у межах складу колабораційної діяльності, насамперед звертаємо увагу на те, що добровільність є іманентною властивістю будь-якого кримінального правопорушення. Зазвичай добровільність поведінки особи пов'язується з відсутністю таких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, як крайня необхідність (ст. 39 КК) та непереборний фізичний примус (ст. 40 КК). «Оскільки колабораційна діяльність вчиняється на окупованій території (в умовах окупації території), потрібно говорити не скільки про добровільність співпраці, а, радше, навпаки – про її іманентно вимушений окупаційними обставинами характер. Відразу підкреслимо, що прикметник «вимушений» у цьому контексті означає такий, що здійснюється проти бажання, потреби, під тиском обставин та за своїм змістом відмінний від слова «примусовий»» [1, с. 105].

На думку О. Маріна, якщо будь-яка поведінка колабораційної спрямованості вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, то така поведінка не буде кримінальним правопорушенням і не потягне кримінальної відповідальності. Щодо фізичного примусу, під час якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками (не надто інтенсивне фізичне насильство, яке лишало вибір варіантів поведінки) або при психічному примусі (застосуванні різного роду погроз або шантажу), до уваги беруться правила «крайньої необхідності» [2].

Проаналізувавши постанови ВС, в яких порушується питання про те, чи була добровільною поведінка особи, яка засуджена судами першої та апеляційної інстанцій за колабораційну діяльність, виокремимо такі основні підходи суду касаційної інстанції до розуміння такої добровільності.

Передусім, ВС в одній з постанов надає загальні орієнтири стосовно встановлення добровільності поведінки особи, яка засуджується за ст. 111-1 КК. Так, у постанові від 31.01.2024 у справі № 638/5446/22 ВС, розглядаючи касаційну скаргу засудженого за ч. 5 ст. 111-1 КК та його захисника встановив, що у кримінальному праві добровільним вважається діяння, яке вчинено за можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність згідно з приписами статей 39, 40 КК [3].

ВС у постанові від 24.02.2026 у справі № 161/16094/24 підкреслив, що дії особи, засудженої за ч. 5 ст. 111-1 КК, були добровільними з огляду на те, що місцевим судом за наявними в матеріалах кримінального провадження доказами було встановлено, що обвинувачена, яка обіймає посаду завідувачою сектору організації роботи незаконного органу влади, в соціальній мережі «Однокласники» на своїй сторінці висвітлювала діяльність незаконно створеного органу влади, що є беззаперечним свідченням невимушеності поведінки обвинуваченої, відсутності будь-якого примусу щодо неї, а відтак, і цілковитої добровільності її дій [4]. Таким чином, ВС підкреслив, що поведінка особи, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка інкримінується обвинуваченому, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави-агресора на тимчасово окупованій території, може свідчити, що саме по собі кримінальне правопорушення вчинено добровільно.

Про добровільність поведінки обвинуваченого, на думку ВС, який погодився з аналогічним рішенням судів першої та апеляційної інстанцій та з аргументацією, яка містилася в їх рішеннях, свідчить тривале підтримання громадянином України політики РФ та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року, коли обвинувачений свідомо, добровільно перейшов на бік ворога спочатку під час збройного конфлікту, вступивши на службу в поліцію так званого «Червоногвардійського РВ Макіївського міського управління мвс днр», а згодом, будучи обізнаним про те, що в Україні введено воєнний стан, продовжував підтримувати російську владу та допомагав здійснювати злочинну діяльність, що проявлялося у підтриманні російського режиму на територіях окупованих міст, а також добровільно обійняв посаду співробітника незаконно створеного загону «мвд днр». ВС наголосив, що дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи є беззаперечним свідченням невимушеності поведінки обвинуваченого, відсутності будь-якого примусу стосовно нього, а отже, і цілковитої добровільності його дій [5].

В іншій постанові ВС також, серед іншого, підкреслив на тому, що тривале підтримання обвинуваченою окупаційної адміністрації держави-агресора, починаючи з 2014 року, свідчить про добровільність її дій, які полягали в добровільній участі в організації та проведенні у вересні 2022 року як члена дільничної комісії територіальної комісії референдуму центральної виборчої комісії ДНР незаконного референдуму ДНР з питання входження до складу РФ на правах її суб'єкта, а також публічно закликала до проведення такого референдуму. Окрім цього, ВС погодився з судами попередніх інстанцій, що висновок суду про добровільний характер дій засудженої зроблено на підставі досліджених у судових засіданнях доказів, зокрема показань свідка, який показав, що він особисто знайомий з засудженою та йому відомо про активну участь обвинуваченої в проведенні

«референдуму» з телефонних розмов зі знайомими; даних, що містяться у протоколах оглядів, а також інформації СБУ про активну участь у проведенні незаконного референдуму. При цьому видається важливим наголосити, що, на думку ВС, судовий розгляд справи за процедурою *in absentia* жодним чином не вплинув на встановленні добровільності дій обвинуваченої, оскільки з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом [6].

Характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого, який був засуджений за ч. 5 ст. 111-1 КК, на думку ВС, є свідченням усвідомленості та добровільності його поведінки. Як встановлено судами попередніх інстанцій, обвинувачений не склав своїх повноважень першого заступника «міністра освіти і науки Запорізької області» на тимчасово окупованій території Запорізької області, не вчиняв жодних дій для дотримання законних інтересів української держави, а навпаки, здійснював пропаганду на цій території з метою дискредитації дій української влади, а також для подальшого встановлення окупаційної влади, штучного створення в місцевих мешканців хибних уявлень про добрі наміри окупаційних військ та незворотне і стабільне існування на теренах Запорізької області влади РФ та ідей «російського світу» [7].

Обґрунтовуючи добровільність дій обвинуваченого, дії якого були кваліфіковані судом першої та апеляційної інстанцій за ч. 7 ст. 111-1 КК, ВС акцентував на тому, що про добровільність його дій свідчить відкритий характер окупації Херсонської області, а також вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання, тобто діяв з прямим умислом та добровільно [8].

Добровільність дій обвинуваченого, якого засуджено за ч. 7 ст. 111-1 КК ВС вбачає в тому, що в матеріалах кримінального провадження відсутні будь-які дані про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання вказаної посади під примусом з боку окупаційної влади. Окрім того, власні свідчення обвинуваченого підтверджують добровільність його дій, оскільки підставою для припинення трудових відносин стало не завершення погроз з боку начальника «народної поліції» з метою примусити обвинуваченого працювати, а елементарне припинення виплати заробітної плати, при цьому будь-яких перешкод у звільненні представники окупаційної влади обвинуваченому не чинили [9].

Наголосимо, що в усіх без винятку випадках ВС звертає увагу на те, що добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності є фактом, який потребує обов'язкового встановлення на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів. Так, у постанові від 20.01.2026 ВС, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій та направляючи справу на новий розгляд в суді першої інстанції, наголосив, що судам необхідно більш детально зупинитися на доведенні факту добровільності дій обвинуваченого і зробити висновок щодо цього з врахуванням доказів, які свідчать про те, що останній розміщував чи організовував розміщення гучномовців без тиску на нього, тобто міг самостійно приймати рішення про вчинення або невчинення певних дій [10].

Про це ж пишуть і науковці у своїх дослідженнях. Так, Є.О. Письменський вважає, що «з позиції чинного законодавства можна висловити рекомендацію при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, звертати більше уваги на фактори, які зумовили колабораційну поведінку, зокрема щодо встановлення наявних в особи потреб у колаборації, мети і мотиву відповідної поведінки та в результаті визначення наявності (відсутності) такого характеру дій, що суперечить переконанням особи та навіть її волі (певною мірою)» [11, с. 277]. Тобто, цей науковець пропонує досить широко поглянути на проблематику добровільності поведінки осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, доволі широко, вважаючи звертати увагу на різноманітні фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру, які обумовили протиправну поведінку обвинуваченого. Вважаємо такий підхід цілком слушним та таким, що заслуговує на увагу. Більше того, проведенням аналізом правових позицій ВС в аспекті встановлення добровільності осіб, засуджених за ст. 111-1 КК, встановлено, що суд касаційної інстанції переважно саме так здійснює дослідження цієї властивості колабораційної діяльності, орієнтуючи суди на скрупульозний аналіз цієї ознаки складу кримінального правопорушення. Адже у випадку встановлення того, що особу примушували до вчинення дій, що підпадають під котрись формою колабораційної діяльності, і ця особа перебувала в ситуації «третього не дано», яка характерна власне для примушування, вона не підлягатиме кримінальній відповідальності за вчинене.

Таким чином, ВС з використанням правила доведення поза розумним сумнівом рекомендує судам з'ясувати факт того, що особа, засуджена за ст. 111-1 КК, вчинила такі дії добровільно, за відсутності обставин непереборного фізичного примусу та/або крайньої необхідності. Водночас,

погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що в диспозиціях частин цієї статті зайвою є вказівка на добровільність протиправної колабораційної поведінки обвинуваченого [9, с. 358]

Висновки. Аналіз правових позицій у постановках ВС у справах про засудження громадянина України за ту чи іншу форму колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК) вказує на те, що суд касаційної інстанції приділяє достатньо уваги перевірки того, чи були такі колабораційні дії обвинуваченого добровільними. При цьому ВС наводить ряд критеріїв, які вказують на те, що дії засудженого за колабораційну діяльність були добровільними, а саме:

– поведінка обвинуваченого, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка йому інкримінується, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави агресора на тимчасово окупованій території;

– тривале підтримання громадянином України політики РФ та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року;

– дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи, відповідно до яких поведінка обвинуваченого була невимушеною;

– характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого;

– відкритий характер окупації частини території України, вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання;

– відсутність в матеріалах кримінального провадження будь-яких даних про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання посади під примусом з боку окупаційної влади.

ВС, окрім того, підкреслює, що судовий розгляд справи за процедурою *in absentia* жодним чином не впливає на встановлення добровільності дій обвинуваченого, якщо з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом. А добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності є фактом, який потребує обов'язкового встановлення на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів у конкретному кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монограф. / М.А. Рубашенко, І.В. Яковюк, Н.В. Шульженко, О.В. Зайцев, С.О. Харитонов; за наук. ред. М.А. Рубашенка; Нац. фонд дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
2. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. Academia.edu. URL: <https://bit.ly/3yq95sP>.
3. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31.01.2024 у справі № 638/5446/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070>.
4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24.02.2026 у справі № 161/16094/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134766234>.
5. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.12.2025 у справі № 127/7019/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132871053>.
6. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.12.2025 у справі № 161/5388/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495384>.
7. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.02.2025 у справі № 161/9079/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125028784>.
8. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10.02.2025 у справі № 161/21678/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125228081>.
9. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.11.2024 у справі № 535/13/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123141241>.
10. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.01.2026 у справі № 183/8535/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133828713>.

11. Письменський Є.О., Мовчан Р.О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №6. С. 356–360. https://lsej.org.ua/6_2022/79.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Федитник В.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0